

**АСОБА ДАСЛЕДЧЫКА Ў БЕЛАРУСКАЙ ФАЛЬКЛАРЫСТЫЦЫ:
ЛІЯ МАЦВЕЕЎНА САЛАВЕЙ
PERSON OF THE RESEARCHER IN BELARUSIAN FOLKLORE:
LEAH MATVEEVNA SOLOWEJ**

Гулак Анастасія Анатольеўна
Мінск, Рэспубліка Беларусь

Ключевые слова: Соловей Лия Матвеевна, баллада, фольклор, перевод, Мошиньский, Петкевич.

Резюме. В статье говорится о творчестве известного исследователя традиционной культуры белорусов — Лии Матвеевны Соловей. Приводятся фрагменты интервью 2016 г., в которых идет речь о ее деятельности как фольклориста и переводчика с польского языка.

Keywords: Solowej Leah Matveevna, ballad, folklore, translation, Moszynsky, Pietkiewicz.

Summary. The article is devoted to scientific activities of Liya Salavey — a well-known researcher of traditional Belarusian culture. The article contains fragments of the interview dated 2016 that refer to her working as a folklorist and translator from Polish.

Інтэрв’ю з Ліяй Мацвееўнай Салавей, зробленае ў маі 2016 г. падчас работы над артыкулам, дало магчымасць пазнаёміцца з надзвычай цікавай жанчынай і пераканала ў тым, наколькі любімая справа дабратворна ўздзейнічае на самую асобу даследчыка. Мэта гэтага артыкула — акцэнтаваць увагу на некаторых баках творчай спадчыны Л.М. Салавей, у тым ліку праз яе асабістыя ацэнкі (часткі інтэрв’ю прыводзяцца ў тэксце курсівам — А.Г.).

Напачатку адзначым, што Лія Мацвееўна Салавей нарадзілася ў 1934 г. на Мядзельшчыне. Дваццаць чатыры гады, з 1970 па 1994, яна аддала працы ў аддзеле фалькларыстыкі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук Беларусі. З яе імем у беларускай навуцы звязана, у першую чаргу, канцэптуальнае асэнсаванне аднаго з буйнейшых жанраў фальклору — балады (“Беларуская народная балада”, 1978; “Балады”, кн.1–2, 1977–78; раздзел “Балады” ў кн. “Пазаабрадавая паэзія”, 2002; артыкулы ў энц. “Беларускі фальклор”, т. 1, 2005 і інш.). Менавіта Л.М. Салавей упершыню даследавала тыпалогію сюжэтаў беларускай балады ў агульнаславянскім кантэксце, выявіла вельмі архаічныя сюжэты, а таксама разнастайныя лакальныя варыянты балады. На беларускім матэрыяле яна істотна пашырыла ўяўленне пра міфасемантыку гэтага жанру.

“Балады — маё першае каханне ў фальклоры. Я іх сама выбрала сабе, не навязвалі мне. Цяпер з маладымі навукоўцамі не заўсёды так бывае. Глядзела я, што ў нас недаследавана, пра што ў нас матэрыял ёсць. Хаця і не была ўпэўнена. Так заўсёды здараецца, калі пачынаеш. А рэферат для паступлення ў аспірантуру я пісала з таго і пра тое, што магла сама добра зразумець. “Фальклорныя матывы ў творчасці Максіма Танка” называўся.

Па-першае, Максім Танк — мой зямляк, па-другое, ён сапраўды карыстаўся фальклорнымі матывамі, а фальклор я ўжо ведала ад мамы.

Балады мне спадабаліся ад самага пачатку, вельмі. Яны буйныя. Калі я завезла і падарыла двухтомнік Нікіце Ільчу Талстому, ён так паглядзеў ухвальна і здзівіўся, што тамы тоўстыя. Трэба сказаць, што тады, у канцы 1970-х гг., у Акадэміі навук мне пайшлі насустрач: я сабрала матэрыялаў вельмі шмат і, хаця быў запланаваны адзін том балад, выдалі ўсё ж два. Гэта я хацела, каб больш варыянтаў даць, можа нават і празмерна, але хай будзе. Напісанае застаецца. Вось два тамы і маем. Калі надрукавана, то кожнаму даступна.

Л.М. Салавей удзельнічала таксама ва ўкладанні тамоў БНТ “Веснавыя песні” (1979) і “Валачобныя песні” (1980). Публікацыя напеваў або нотных дадаткаў у тамах песень серыі БНТ сёння часам называецца непаслядоўнай. Лія Мацвееўна паведамляе, якая была канцэпцыя адносна “агучвання” тэкстаў балад у двухтомніку БНТ:

Мы стараліся, была такая агульная ўстаноўка: калі друкуем песні, то выбіраць больш поўны варыянт, паслядоўны, дасканала распрацаваны. Але часам даводзілася саступіць філалагічным характарыстыкам дзеля таго, каб узяць тэкст з мелодыяй. Гэта ўжо была вельмі важная рэч! З мелодыямі, нават калі нават тэкст не поўны, то яго давалі. Бо мелодый значна менш запісана, чым тэкстаў. Такая рэч была агульная. Музыканты з аддзела музыкі, Зінаіда Мажэйка і іншыя, часам напракалі нас: вы — філолагі, для вас толькі тэкст важны. Няпраўда! Мы разумелі гэта. Але ж дзе мы возьмем мелодыі, калі тэкст запісаны, напрыклад, у XIX стагоддзі? Раз мелодыі няма, а тэкст добры, тэкст выдатны, дык давалі і без нот. Бо гэта ж дакумент, нельга ігнараваць такое! Напрыклад, тая ж Мажэйка, сама запісвала тэксты з мелодыямі, сама і выдавала. Гэта іншая справа, гэта ўжо сучасныя запісы. А мы ж давалі абагульнена, ад самага пачатку збірання фальклору. Таму не ўсё ў нас агучана, але ж тое, што знойдзена, што устаноўлена, усё надрукавалі.

Мая субяседніца — адзін з аўтараў энцыклапедыі “Беларускі фальклор” (2005–2006) “Міфалогія беларусаў” (2011). Сярод іншага ёю напісаны артыкулы пра раслінныя вобразы беларускага фальклору — явар, ціс і руту, а таксама пра раку Дунай. “Існуе пэўная група архаічных вобразаў-сімвалаў, — адзначала даследчыца яшчэ ў 1993 г., — што ўяўляе вялікую цікавасць <...> Актыўнасць ужывання іх у вуснапаэтычнай творчасці большасці славянскіх анродаў, у тым ліку і беларусаў, вельмі вялікая, сэнсавая нагрузка такая значная, што сама прысутнасць іх у творы гаворыць аб сапраўднай фальклорнасці. У той жа час гэтыя вобразы-сімвалы ў рэальных абставінах жыцця <...> не знаходзяць зыходных прататыпаў і ўсім сваім комплексам адлюстроўваюць сувязь з іншым геаграфічным арэалам, іншым месцам рассялення, іншымі прыроднымі аб’ектамі. Мова ідзе пра такія архаічныя вобразы-сімвалы беларускага фальклору, як “Дунай”, “мора”, “явар”, “ціс”, “вінаград” [1, с. 29]. Гэта, паводле гіпотэзы Л.М. Салавей,

выкладзенай у калектыўнай манаграфіі “Узроўні агульнасці фальклору ўсходніх славян” — сведчанне захаваных у нашым фальклоры сакралізаваных “ўспамінаў” аб прарадзіме славян.

Я лічу, што гэта прагістарычная памяць захоўваецца <...> У фальклоры, я думаю, няма нічога выдуманнага. Якія гарады сустракаюцца ў песнях: Полацк, Слуцк, Тураў. Назву “ноўгарадок” мы давалі ў БНТ з малой літары, а гэта ж Наваградак, старажытная сталіца! Я ўпэўнена. А далей Вільня, Варшава Кіеў, Чарнігаў — гэта старыя культурныя і адміністрацыйныя цэнтры. Ды іншыя рэчы таксама сустракаюцца: этнаграфічныя дэталі, зброя, вопратка, грошы, усё пацвярджаецца дакументальна. Яны, праўда, у фальклоры трапляюцца ўкроплены, рэдка, але гэта ўсё рэальна. Я такі падыход прымяняю і ў рэтраспектыве. У нашых песнях так часта ўзгадваецца Дунай. А Дунай — гэта велічная артэрыя, не толькі фізічна, але геаграфічна, цыфілізацыйна. Дунай — гэта пагранічча Рымскай імперыі, па Дунаі ішлі дарогі, камунікацыі, рухаліся народы і плямёны. Яшчэ ў першых грэчаскіх гістарычных крыніцах сказана, што славяне сядзелі за Дунаем, недалёка ад яго берага. Славакі называюць сябе словацкі. Народ яго, гэты Дунай, увесь час памятаў, як нешта вельмі важнае, сакральнае і разам з тым рэальнае. Побач з Дунаем арэалы распаўсюджвання явара і ціса. А Рута тая ўзгадваецца яшчэ ў старажытнаіранскіх рытуалах. Так што я старалася даказаць гістарызм гэтых вобразаў.

Лія Мацвееўна з вялікай любоўю гаворыць пра сваю радзіму — Мядзельшчыну. Яе палявы вопыт як фалькларыста ўвасоблены ў нарысах пра народную культуру у кнігах “Памяць” (Мядзельскі, Нясвіжскі, Верхнядзвінскі раёны), і, як ужо адзначалася, у акадэмічных выданнях.

На Мядзельшчыне я запісала тры цікавыя рэчы. Па-першае, абрад Навіна. Ён, думаю, быў шырэй распаўсюджаны, як толькі на Мядзельшчыне. Хаця восеньская абраднасць традыцыйна навукоўцамі лічыцца беднай. А вось абрад Гуканне спарыні <...> У Мядзелі яго рабіла заўсёды мая бабуля. Выконваецца, як жыта зжынаецца. Ён просты, але ў яго прастаце адчуваецца архаіка. Калі заставалася жніва на адзін сноп, то жала галоўная гаспадыня маленькімі жменькамі спіраллю па сонцу, абжынала такім чынам і пры гэтым клікала Спарыню: “Спарыня-спарыня, гу-у! Ад паноў, ад каралёў, ад вялікіх мужоў, спарыня-спарыня, гу-у! Ад Марціна — траціна, ад Якуба — палавіна, спарыня-спарыня, гу-у! Спарыня-спарыня, гу-у ды ў наша гумно!” На зжаты сноп усе садзіліся, з’ядалі прынесеную ежу, пакідалі некалькі сцяблінак. І на снапе седзячы спявалі: Рада-рада шэра перапёлка, што лета дажджала, дзетак узгадвала // Рада-рада наша гаспадынька, што жыта дажджала, у снапкі павязала. Дарэчы, як зажыналі ў асобны дзень, таксама выходзіла гаспадыня, сярпом стукала аб каменьчык і казала: Памажы, Божачка! Таксама паданне пра Хута я запісала на Мядзельшчыне. Апублікавана ў “Міфалогіі беларусаў”. Гэта вось дадзеныя ад маёй бабулі з пачатку ХХ ст. Гэта не мае ўспаміны, гэта — “ўсіхныя” успаміны.

Апошняе дзесяцігоддзе разам з Уладзімірам Васілевічам Лія Мацвееўна плённа працуе над перакладам на беларускую мову прац Казіміра Машынскага (1887–1959) і Часлава Пяткевіча (1856–1935) — польскіх этнолагаў, якія зрабілі агромністы ўнёсак у вывучэнне народнай культуры беларускага Палесся. У 2004 г. была скончана вялікая праца па перакладу ўнікальнай этнаграфічнай трылогіі Ч. Пяткевіча “Рэчыцкае Палессе” (убачыла свет у праекце “Беларускі кнігазбор” Серыі II Гісторыка-літаратурныя помнікі).

Лія Мацвееўна працягвае творчае супрацоўніцтва з У. Васілевічам над спадчынай выдатнага антраполага. У 2015 г. асобнай кнігай выходзіць істотна дапоўненая і дапрацаваная III частка трылогіі пад назвай “Грамадская культура Рэчыцкага Палесся”. “Яна не мае права, — сцвярджаюць укладальнікі ў прадмове, — заставацца перакладзенай на мову таго народа, пра які з такой любоўю, адкрытасцю і аб’ектыўнай непрыхарашанасцю пісаў яе аўтар <...> Дадзеная кніга, перакладзеная з польскага выдання, заклікана вярнуць беларускаму чытачу тую рэшту навуковай спадчыны вучонага, з якою да цяперашняга часу наш чытач яшчэ не быў знаёмы” [2, с. 3]. На сёння, на наш погляд, найбольш поўна жыццёвы і творчы шлях Ч. Пяткевіча як антраполага апісаны ў артыкуле антраполага Г. Энгелькінг [2, с. 5–22], падрыхтаваным спецыяльна для беларускага выдання. Лія Мацвееўна, як перакладчык прпусціўшы праз сябе кожнае слова Пяткевіча, кажа пра яго: “Працаваў ён дай божа як! Яшчэ і рыхтаваў да друку том 4 «Людз беларускага» Міхала Федароўскага. Чалавек быў універсальны. У народазнаўстве праца, не механічная. І ў той, і ў наш час народазнаўства — гэта не проста навука, гэта служэнне. Служэнне традыцыі, продкам, якія патрабуюць, калі хочаце, ахвяры. Той хто любіць народную культуру, таму непатрэбныя ніякія тлумачэнні: я гэта люблю і я гэта раблю!”

У 2014 г. “Беларускі кнігазбор” у Серыі II Гісторыка-літаратурныя помнікі выдае перакладзеную Л.М. Салавей працу К. Машынскага “Усходняе Палессе”.

Наконт маёй перакладчыцкай дзейнасці — дык гэта повязь часоў. Машынскі у 1914 г ён прыехаў, прыплыў на Прыпяці на Палессе, да Пінска ці да Рэчыцы. Прыпяць яго зачаравала. Была вясна, усё цвіло, дагледжаныя палі, шырокія разлогі лугоў, ён параўноўваў Прыпяць з Віслай у сярэднім цячэнні. Машынскага добра прынялі: граф Грабоўскі даў яму адкрытыя лісты, рэкамендацыі. Яго прынялі ў памешчыцкіх дварах, забяспечылі транспартам, праваднікам і паказалі людзей, якія добра памяталі і ведалі традыцыю. Ён працаваў інтэнсіўна месяцы паўтары-два, не больш. І тут вайна. Жандармы адразу запатрабавалі яго высылкі. Машынскі сабраў вельмі каштоўны матэрыял і ўжо к 1918 году напісаў кніжку. Не выдаў, бо такі час быў.

У 1910 годзе нарадзілася мая мама. У нашых краях, каля Нарачы, была прыфрантавая паласа, шмат перамешчаных асоб, медыцынская дапамога

была слабая, на Мядзельшчыне тыф касіў людзей. Мама хварэла, але выжыла. Пры Польшчы хадзіла ў польскую школу, у 1934 годзе нарадзіла мяне. Калі я падрасла, мама мяне навучыла чытаць па-польску, па-беларуску і па-руску. І вось калі я сёння я гляджу на мае пераклады Машынскага, то адчуваю нешта прызначанае мне. Нібыта я перадаю тоненькую нітачку паміж людзьмі, паміж народамі, усталёўваю сувязь, што павінна быць.

Лія Мацвееўна падзялілася ўспамінамі пра даследчыка беларускага фальклору з універсітэта г. Уроцлава Францішка Сяліцкага, пра свае гады ў Брэсце пасля заканчэння інстытута: сустрачу з Забэйдан-Суміцкім, слуюкія паясы ў люблінскім музеі і шмат што іншае. Тады, у 1960-я гг., вялікі ўплыў на яе асобу зрабіў пісьменнік, крытык, выдатны чалавек і мастацтвазнаўца Уладзімір Андрэевіч Калеснік. Гэтаму будучь прысвечаныя іншыя публікацыі.

Сёння даследчыцкае крэда фалькларыста Лія Мацвееўна Салавей выражае вобразна і пераканаўча: *Вывучэнне народнай культуры — гэта як у геалогіі: патрэбна тэарэтычная падрыхтоўка, апаратура для даследавання слаёў залягання пароды, хімічны аналіз. А зверху гледзячы, як ты што адрозніш? Калі нават у тваёй калекцыі метэарыт, як ты яго навоабмацак распазнаеш? Патрэбныя веды!*

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Салавей, Л.М. Вытокі песеннай вобразнасці фальклору ўсходніх славян / Л.М. Салавей // Узроўні агульнасці фальклору ўсходніх славян / Л.П. Барабанава, Г.А. Барташэвіч і інш. — Мінск : Навука і тэхніка, 1993. — С. 24–137.

2. Пяткевіч, Ч. Грамадская культура Рэчыцкага Палесся / Часлаў Пяткевіч ; [уклад.], пераклад з польск. [уступ. арт. У. Васілевіча і Л. Салавей ; прадмова Г. Энгелькінг] ; НАН Беларусі, ЦДБКМЛ, Філіял “Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы”. — Мінск : Беларуская навука, 2015. — 318 с.